

5 éve halt meg Aczél György. Koromnál fogva én még ismerhettem volna pályája csúcsein, de történetesen nem ismertem. A hatvanas években ugyan sok nyári délutánt végigolvastam a budapesti Kossuth tér Szófia nevű vendéglátó-ipari üzemegységének szellős teraszán, s néha előfordult, hogy lassú léptekkel, beszélgetésbe merülve két úr haladt el mellettem, akikben Kádár Jánost és Aczél Györgyöt ismertem fel. Ha a mögöttük haladó két kibér közül az egyik az ifjú dr. Végső Gyula lett volna [a későbbi demokratikus ellenzék körében valamilyen okból szilárd meggyőződés volt, hogy egy ilyen nevű – álnevű? beszélő nevű? – ezredes (alezredes?) az „értelmiségi ügyek” főnöke a belügyben], akkor három olyan embert láttam ott, aki életem egy nagy részének keretfeltételeit jócskán meghatározta, noha személyes kapcsolatba nem kerültem velük.

A „helyettes minisztrál”

Az Aczél-legendát, persze, minden értelmiségi, főképp humán értelmiségi ismerte és terjesztette. A képzelet Aczél köré rendezhet költöket, igazán nem akárhiket: egyet, akivel egymás vacsoravendégeként rendszeresen tárgyal a nemzet sorsáról; egyet, aki csicskásaként meggyűjtja helyette a cigarettáját, miután ő megfogadta, hogy soha többet nem gyújt rá; egyet, aki régi barátja, s konzuljának nevezi őt egy (még nem életétől, csak hatalmától) búcsúztató versében; s egyet, aki a vele való pimasz bohóckodásaival hol azt éri el, hogy „kiengedjék”, hol azt, hogy betiltsák. Illyés, Juhász, Vas, Eörsi.

Persze nem konzul, csak „helyettes minisztrál”, ahogy Benjámín László írta Vas-paródiájában („hazajövök én Angliából, mert itt nem fű a misztrál / s megdicsér barátom, a helyettes minisztrál”), vagy ahogy a népnyelv akkoriban mondta, a miniszter első felettése. Miniszterhelyettesként és miniszterelnök-helyettesként, ilyen-olyan pártfunkciókban, néha különböző pálya- és vetélytársakkal megosztozva a hatalmon – Szirmaiától Pozsgayig –, néha rövidebb időre visszaszorulva, gyakran egyeduralgoként ő a Kádár-korszak kultúrpolitikájának

Két férfi – és

szimbolikus megalkotója, a hozzá tartozó embertannal együtt.

Ma már világosan láthatók ennek a kultúrpolitikának a körvonalai. Először is felvilágosult abszolutista jellege, ami örök kiskorúságban tartotta az értelmiséget. A kiskorú bizonyos alapvető döntéseket az életéről nem hozhat meg önmaga, helyette meghozza más, az apa, a nevelő, és az így felfogott politikus. Szigor, nyájosság – büntetés, jutalom: pedagógiai eszközök. Igaz, a kiskorú eltartott eltartásáról nem maga gondoskodik. Igaz, a felnőttek öregek. Duna-partra néző szobám ablakából húszas éveimtől negyvenes éveimig néztem azokat az egyetemi társaimat, akik *felőttként* bejáratosak voltak a fehér pártházba. Hihetetlen súlyok voltak aktatáskájukban és vállukon; ezek alatt görnyedtek. Ha az utcán találkoztam velük, táskás szemükben kevesebb volt a hatalmi gőg, mint az öregek irigykedése a fiatalokra. Fáradt, felelős vének voltak, megannyi kis Aczél.

Öncenzúra

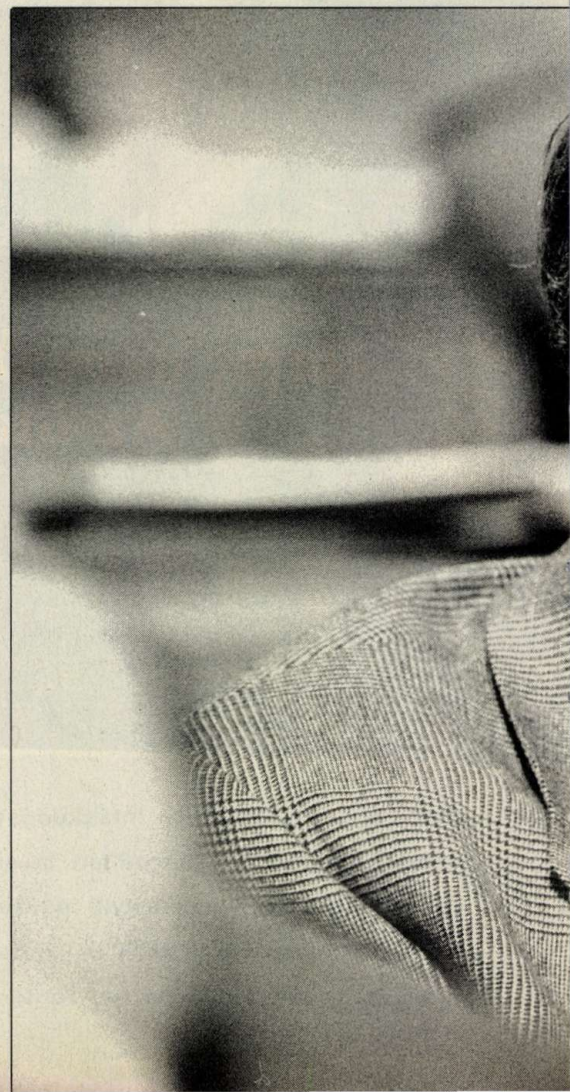
A kiskorúság egyben felelőtlenség is, amely azért a felelősség szüntelen gyakoroltatásával telik. Ebből származott az Aczél-féle kultúrpolitika moralizáló jellege. Mindig bonyolult körülményeket kellett mérlegelni, amelyek fényében ennek-annak elhallgatása nemcsak bölcsnek, hanem erényesnek is tetszett; a kisebbik rossz érdekében vállalt áldozatnak. S megfordítva: a nyílt szó, az igazság keresése, a tabu alatt álló titkok kimondása nemcsak felelőtlenségnek, hanem provokációnak, morális terrorizmusnak látszott. A felelősség trenírozása a felelőtlen értelmiséggel: ez nevezetett öncenzúrának. E fölött álltak a korszak ritkuló, jelképes cenzurális gesztusai. Aczélnek személyesen, felelőssége teljes tudatában kellett közbeavatkoznia olyan „súlyos” esetekben, hogy ki beszélhet (és mit) Déry temetésén; ki állíthat ki a Kassák Lajos Művelődési Házban (a megnyitás előtti napon személyesen emelt ki egy műtárgyat); szerepelhet-e Petri György és csekélységem az *Újhold Évkönyv* 1. számában stb., stb., stb.

Ezért, harmadszor, hihetetlenül személyes volt ez a kultúrpolitika. Noha bizonyára korántsem volt így, minden jelentősebb döntés mintegy Aczél személyi kivetülésének tetszett. Ezért is esett mértéken túl sok szó róla értelmiségi beszélgetésekben, ezért elemezték karakterét, gyűjtöttek róla minden információt. Beszéltek puritanizmusáról. Az újlipótvárosi lakóházban, ahová hatalma utolsó éveiben egy másik hasonlóból átköltözött (azaz nem saját házában, villában élt!), barátaim laktak, így magam is gyakran elhaladtam a kívül tükröződővé, belül átlátszóvá üvegezett liftesboy-fülke előtt, ahol most a nap huszonnégy órájában rendőrök ültek. Sokszor beszéltek a sznobizmusáról, kézirat- és könyvajánlás-gyűjteményéről, beszéltek arról, hogy fiatalkori egyenlőségeszménye jegyében a személyes érintkezésben egy bizonyos fokig tűri, sőt kedveli az ellentmondást. A személyes érintkezés politizálásának legfontosabb formája volt. Vendégeit néha a „Mi kell, lakás, állás, útlevél?” kérdéssel fogadta, ami inkább az embe-

rekről való szkeptikus véleményének, mintsem saját cinizmusának tünete lehetett. A megfigyelők ugyanis megegyeztek abban, hogy noha persze korrumpál, nem cinikus; magát is próbálta meggyőzni arról, hogy azon a helyen, ahol áll, még őriz valamit egykori ideáljából (ezt, természetesen, csak öncsalás árán tehet), s valóban őszinte elragadtatással becsült egyes nagy írókat és költőket.

A „tűrés”

Ehhez azonban – negyedszer – depolitizálni kellett a kultúrát, ami a politikailag érintésveszélyes témák kerülésének szabályát jelentette, és általában is a közösséggel foglalkozó irodalom leértékelését. E tematikus szabályozásnak érdekes következménye volt, hogy nemcsak azt diszkriminálta, amit tiltott – a rendszerrel tematikusan is szembe forduló irodalmat –, hanem azt is legalább devalválta, amit elvileg leginkább támogatnia kellett volna: a rendszer értekeit képviselő és hirdető pártos irodalmat. Aczél játszámja a tűrés volt, a legtámogatottabb művészek és értelmiségiek a tűrték voltak. S nemcsak a kádárista megfontolásból, hogy ne az aktivitást, hanem a passzivitást kívánjuk meg az emberektől, de a kultúra tiszteletéből is, amelyről tudta: bizonyos fokú szabadságra és békére (békén hagyásra) van szüksége ahhoz,

egy harmadik

hogy értéket hozzon létre. És, persze, a játsszámák élvezetéből is, amelyeket a legelőkelőbbekkel játszott. Ám a szabadságnak nemcsak tematikus korlátai voltak; a művészi kutatás szabadsága is sérelmet szenvedett. Kivált, ha csoportosan kívánt jelentkezni, illetve, ha eltávolodott egy szélesen értelmezett klasszicizmustól.

Ez utóbbival érkezünk el az aczéli kultúrpolitika ötödik jellegzetességéhez. A szélesen értelmezett klasszicizmus egyet jelentett az európai magaskultúra szűken értelmezett kánonával, amelyet elsősorban nagy egyéniségek hordtak a vállukon. Közülük Aczélnak – József Attila mellett – az élők közül Illyés, Németh László, Lukács György, Déry Tibor, Juhász Ferenc, Vas István volt különösen fontos. Karrierje csúcspontjának föltehetően Illyéssel, Némethel, Lukáccsal való játszmáit tekintette, vagy azt a rendkívüli, gondoskodó befolyást, melyet a kései Déryre gyakorolt. A kultúrsumjas és kultúrstréber, a szó jó és rossz értelmében sznob zsidó fiúnak föltehetőleg ez a baráti és jelentőségteljes érintkezés az élő magyar kultúra nemzeti és zsidó származású klasszikusaival bizonyára nem jelentett kevesebbet, mint egy má-

sik kalandor, Vámbéry Ármin számára az, amikor a windsori kastélyban észrevette, hogy nem szolgál, hanem a király kíséri, s viszi vizeskorsóját a sötét folyosókon. Szobájába érve a tükör elé állt, és azt mondta: *Wamberger, Wamberger, weit hast du es gebracht* (sokra vitted)!

A demokratikus ellenzék

A Kádár-korszak végét nagyrészt világpolitikai dinamizmusok idézték elő. Az Aczél-korszaknak azonban a demokratikus ellenzék fellépésével áldozott le a napja. Maga Aczél ugyan fölünyesen, nem is szellemtelenül humorizált az ellenzékieken, amikor egyszer nyilvánosan *földszintes Dugonics Tituszoknak* titulálta őket [félműveltségéről is árulkodva, összekeverve Dugonics Andrást (1740–1818) Dugovics Titusszal, a nándorfehérvári hőssel]. De mégis ők vetettek véget annak, hogy a kultúra ügyei a nyilvánosság kirekesztésével, informálisan, tele-

”

*...hogy ki beszélhet
(és mit) Déry temetésén;
ki állíthat ki a Kassák
Lajos Művelődési
Házban,
szerepelhet-e
Petri György
az Újhold Évkönyv
1. számában...*

”

fonokkal és vacsoraasztaloknál legyenek intézhetők (ahogyan erről Illyés Gyula naplója tanúskodik). Az 1977-ben kezdődő, majd a '80-as években kibontakozó *névsorolvasások*, aláírássokkal hitelesített szolidaritási akciók megdöntötték Aczél kánonját. A *tiltott* tiltakozók mellé egyre több *türt* sorakozott fel. Aczél hiába tréfálkozott írók és aláírók különbségén, az egy-

egy listán összeadódo szellemi súly éppen számára nem lehetett tréfadolog. Kétségtelen: a Dugovics Tituszok jobbára csak a lábukat ficamították ki (bár amikor ugrásra szánták el magukat, nem tudhatták, *mekkora* mélységbe vetik magukat). Ebben Aczélnak is szerepe lehetett, még hozzá nem pusztá jóindulatból, hanem saját kultúrpolitikájának jól felfogott érdekéből: a kultúra slamos, kedélyes, korrupt biztonságát, a megbékélés érzületét nem lehetett volna fenntartani, ha egyes kollégák *megint* tömlőcbe kerülnek. A vacsorák hangulata megsavanyodott volna. De az *ész csele* folytán a szamizdatszerzők (Dalos, *Eörsi*, Konrád, Petri, egyes Lukács-tanítványok és mások) *ezért* nem marginalizálódtak teljesen, és ezért jelenthettek – végszükség esetén – lehetséges mintát. A türtek újabb – '56 félleleitől nem terhel – írónemzedékének egyes jelentékeny alakjai nemcsak megfejtették Aczél titkát, hanem fölünyesen parodizáltak is: Esterházy, Spiró. Korszaka végére a rettegett úr nevétségessé vált.

Aczélról ma keveset beszélnek, s ha mégis, főképp egy kis zsidózás kontextusában. Lehet, hogy Révész Sándor megjelenés előtt álló Aczél-könyve majd újra komoly viták tárgyává teszi történelmi személyiségét; a szerző kiváló Antall-monográfiája nagy reményekre jogosít.

Aczél-nosztalgia

De az Aczélról való hallgatás korántsem jelenti azt, hogy ne működne az ő kultúrpolitikája és kora iránti nosztalgia. Három vonatkozásban. Az egyik az *apolitikusság* iránti vágy, amely hihetetlen mértékben megmaradt a kultúra munkásainak nagy részében a rendszerváltás után is. Aktivizálódott megnyilvánulási formái, a politizálás és a politikusi foglalkozás megvető elutasítása, a többpártrendszer pártoskodásként való denunciálása, a közjó szolgálatának ironikus-rágalmazó kritikája és lehetőségének abszolutisztikus kétségbevonása, valamint a mértéktartó korrupció megértő kezelése kezdik meghozni gyümölcsüket: a mai magyar politikus valóban ahhoz idomul, amilyenek az Aczél-korszakhoz szocializálódott értelmiségi képzelet.

A másik *fontosság* iránti vágy. Mert azt a jelentőséget, amelyet a politikai érzékenység minden jelzőnek tulajdonított, azt a nagyságot, amely elvileg a börtöntől a legfőbb kultúrpolitikussal való bizalmas beszélgetésig ívelhetett, azt a figyelmet, amely minden lépést és tettet szorosán követett, a kulturális elit bizony elvesztette. És ebben a „fontosságtudatban” osztozott a türt és támogatott mellett a tiltott értelmiségi is, ahogy *Eörsi* egykor bölcsen megírta *Clevelandi szonettjében*. Egy teljes érdektelenségbe fúló tüntetést látott Clevelandben, és arról merengett, hogy Magyarországon bezzeg mi csoda rendőri akció lenne hasonló esetben. „A mi szívünknek a szabadság drága, / de itt se olcsó; vételára / a jelentéktelenség, mely egekbe hat. // Nekünk viszont e szabadsághiányért / kárpótlást nyújt az akaratlan ránk mért / és alapatlan fontosságtudat.”

A harmadik vonatkozás természetesen az *eltartottság* iránti vágy. Amikor a magyar művészek, alkotó értelmiségiek adózási és egyéb előjogokat követelnek maguknak a kultúrára, sőt, „A” KULTÚRÁRA hivatkozva, amikor úgy vélik, hogy én alkotok, Isten (értsd: az Állam) tartozik fizetni, amikor a Bokros-csomag következményei ellen akkor kezdenek tiltakozni, amikor annak hullámai megrezdítenek egy hűrt, és öblösen fölzendül a *saját zseb pátosza*, nem tudják, de mennyire nem, hogy – aczélisták. ■

